

ProDemos

Doe-het-zelfhandleiding

dag van de
DEMOCRATIE

in uw gemeente of provincie

ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en rechtsstaat en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen – in de gemeente, de provincie, het land en Europa.

ProDemos

Huis voor democratie en rechtsstaat

ProDemos
Hofweg 1H
2511 AA Den Haag

(070) 757 02 00
info@prodemos.nl
prodemos.nl

Inhoudsopgave

De Dag van de Democratie	4
De Dag van de Democratie in uw gemeente of provincie – doe het zelf	5

ACTIVITEITEN VOOR GEMEENTEN

1. Fotowedstrijd – Democratie in beeld	7
2. Maak een poster over de Dag van de Democratie 8	
3. Workshop – Hoe oefen ik invloed uit?	9
4. Krachtenveld Gemeente	11
5. Wat vindt u?	12
6. Quiz Petje-op-petje-af: wie is de kenner van de gemeente?	13
7. Open gemeenteraad	14
8. Debat over democratie	15
9. Lezing	16
10. Zeteldans – Race naar de Raad	17
11. Maak je eigen verkiezingsposter (voor kinderen)	18
12. Schrijf een essay of column over democratie ..	19
13. Politieke bingo	20

BURGERS AAN HET WOORD

1. Ideeënboom	22
2. Klaagmuur	23
3. Motiemarkt	24
4. Twitterfontein	25
5. Twitterspreekuur	26

PERSOONLIJKE ONTMOETINGEN

1. Keukentafelgesprekken	28
2. Politiek café	29
3. Culturele lunch	30
4. Rondleiding stadhuis/gemeentehuis	31
5. Vragenuurtje burgemeester	32
6. Speeddaten met raadsleden	33

SPORTACTIVITEITEN

1. Pannavoetbal Knock-Out	35
2. Spinnen tegen een politieke tegenstander ..	36
3. Fietstocht door de gemeente	37

ACTIVITEITEN VOOR PROVINCIES

1. Provinciaal rollenspel	39
2. Gastles in de provincie	40
3. Kennisquiz – Waar gaat de provincie over? ..	41
4. Speeddaten met Statenleden	42
5. Workshop – Hoe oefen ik invloed uit in de provincie?	43

BEST PRACTICES

PROMOTIE

Tips & tricks	49
Logo	50
Publiciteit genereren	51
Conceptpersbericht	52

BIJLAGEN

Krachtenveld gemeente	54
Antwoordmodel krachtenveld gemeente	55

De Dag van de Democratie

WAT IS DE DAG VAN DE DEMOCRATIE?

Ieder jaar wordt op 15 september de Internationale Dag van de Democratie gevierd. De Dag is in het leven geroepen door de Algemene Ledenvergadering van de Verenigde Naties. Ook in Nederland wordt de Dag gevierd. Met één reden: mensen laten beseffen hoe belangrijk het is dat ze in vrijheid hun stem kunnen laten horen.

WAT IS DE DAG VAN DE DEMOCRATIE IN UW GEMEENTE?

ProDemos wil van de Dag van de Democratie een landelijk evenement maken waarbij gemeenten en provincies hun deuren openzetten voor het publiek. Tijdens de Dag van de Democratie kunnen uw inwoners op een toegankelijke manier kennismaken met het gemeente- of provinciebestuur om zo de politieke participatie op lokaal en regionaal niveau te versterken.

DOEL?

Een breed publiek kennis laten maken met democratie, politiek en de rol van politici en politieke partijen.

Inwoners inzicht geven in het democratische besluitvormingsproces van de gemeente of provincie.

WANNEER?

De Dag van de Democratie wordt in 2017 gevierd op **zaterdag 9 september**. Om de Dag van de Democratie herkenbaarheid te geven en te kunnen bouwen aan een traditie, wordt de Dag ieder jaar gevierd op een zaterdag zo dicht mogelijk bij 15 september. Ook wordt zoveel mogelijk vanuit praktisch oogpunt gekozen voor een zaterdag die samenvalt met de Open Monumenten dagen.

SAMENWERKING

Verschillende politieke partijen en de Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen steunen de Dag van de Democratie en willen samenwerken. Zij zullen hun lokale en regionale afdelingen oproepen om actief mee te doen aan de Dag.

De Dag van de Democratie in uw gemeente of provincie – doe het zelf

Wilt u in uw gemeente of provincie de Dag van de Democratie organiseren? Met deze doe-het-zelfhandleiding helpt ProDemos u bij de organisatie.

De doe-het-zelfhandleiding biedt ondersteuning in de vorm van programmaonderdelen, promotiemateriaal, best practices en praktische ideeën. Met de suggesties van ProDemos kunt u de Dag van de Democratie invullen op de manier die het beste bij uw gemeente of provincie past.

ORGANISATIE

Als gemeente of provincie organiseert u de Dag van de Democratie. U kunt daarvoor samenwerken met allerlei organisaties, zoals politieke partijen, jongerenorganisaties, basisscholen, middelbare scholen, de bibliotheek, maatschappelijke organisaties en lokale ondernemers. U kunt hen vragen een bijdrage te leveren aan de voorbereidingen en de dag zelf.

Voor de bezoekers is het interessant als op de Dag bijvoorbeeld ook de burgemeester, raadsleden of Statenleden aanwezig zijn. Zo kunnen uw inwoners op een laagdrempelige manier met lokale politici in contact komen.

VOOR WIE?

De Dag van de Democratie is bedoeld voor alle inwoners van de deelnemende gemeenten en provincies.

U kunt zelf kiezen of u de nadruk wilt leggen op een bepaalde doelgroep, bijvoorbeeld jongeren.

WAAR?

De Dag van de Democratie is een openbaar evenement, iedereen is welkom. Zet dus de deuren van het gemeentehuis of het provinciehuis open.

WANNEER?

Zaterdag 9 september 2017.

DE HANDLEIDING

In deze doe-het-zelfhandleiding vindt u suggesties voor de invulling van de Dag van de Democratie in uw gemeente of provincie. Deze suggesties variëren van workshops en ontmoetingen met lokale politici tot quizzen en spellen. Natuurlijk kunt u niet alle ideeën uit deze handleiding uitvoeren. Kies daarom de onderdelen die u het meest aanspreken en ga daarmee aan de slag.

GEMEENTEN EN PROVINCIES

Deze handleiding kan zowel door gemeenten als door provincies worden gebruikt. In de eerste hoofdstukken worden echter activiteiten besproken die vooral geschikt zijn voor gemeenten. Speciaal voor provincies is in het laatste hoofdstuk een selectie van activiteiten voor provincies opgenomen.

Activiteiten voor gemeenten

ProDemos heeft verschillende activiteiten bedacht om inwoners op een leuke, interactieve en educatieve manier kennis te laten maken met de lokale politiek. De activiteiten variëren van debatten tot aan een quiz over de gemeente. Een aantal van deze activiteiten kan plaatsvinden in aanloop naar de Dag toe, andere op de Dag zelf.

Wij raden u aan om samen te werken met scholen en politieke (jongeren)organisaties om zoveel mogelijk inwoners te bereiken en te enthousiasmeren.

1. Fotowedstrijd – Democratie in beeld

DOEL

Het begrip democratie verbeelden. Door een foto te maken van een abstract begrip zoals democratie worden deelnemers uitgenodigd om na te denken over de betekenis van democratie.

HOE WERKT HET?

Voorafgaand aan de Dag van de Democratie maken inwoners foto's van momenten of situaties die volgens hen de democratie illustreren.

Deelnemers sturen de foto's op naar de gemeente die de inzendingen tentoonstelt.

Een onafhankelijke jury bepaalt welke foto het begrip 'democratie' het beste verbeeldt.

De winnaar krijgt een prijs. De fotowedstrijd is leuk voor alle inwoners.

VARIANTEN

- In plaats van een fotowedstrijd kunt u ook kiezen voor een filmwedstrijd.
- In plaats van een fotowedstrijd kunt u ook kiezen voor een cartoon- of posterwedstrijd.
- Scholen vragen om mee te doen met de wedstrijd, zoals groep acht of de onderbouw van een middelbare school.

VOORBEREIDING

- Promoot de wedstrijd in de gemeente.
- Bepaal naar welk e-mailadres de foto's gestuurd kunnen worden.
- Stel een deadline vast voor de inzending van de foto's.
- Bedenk een plek waar de ingezonden foto's worden tentoongesteld.

BENODIGDHEDEN

- Een ruimte om de foto's tentoon te stellen
- Een jury
- Een prijs voor de winnaar

2. Maak een poster over de Dag van de Democratie

DOEL

Jongeren bewust maken van de betekenis van democratie door het maken van een poster.

DOELGROEP

Deze opdracht is bedoeld voor leerlingen in groep acht en onderbouwleerlingen van het voortgezet onderwijs.

HOE WERKT HET?

Schrijf een wedstrijd uit: wie maakt de beste poster over democratie?

De mooiste posters worden tentoongesteld in het gemeentehuis of het stadhuis. De wethouder, een lid van de jeugdgemeenteraad of de burgemeester maakt op de Dag van de Democratie de winnaar bekend. De winnaar ontvangt een prijs, bijvoorbeeld een dag meelopen met de burgemeester of de wethouder.

BENODIGDHEDEN

- Medewerking van het onderwijs
- Een ruimte om de posters tentoon te stellen
- Een jury
- Medewerking van bijvoorbeeld de burgemeester of een wethouder
- Een leuke prijs, bijvoorbeeld een dag meelopen op het gemeentehuis

3. Workshop – Hoe oefen ik invloed uit?

DOEL

Inwoners leren hoe zij invloed kunnen uitoefenen op het gemeentebestuur.

VOORBEREIDING

Voor deze workshop heeft u een workshopleider nodig en een ruimte waarin de workshop plaatsvindt. Verder heeft u acht posters nodig met daarop de manieren om invloed uit te oefenen. Deze kunt u eenvoudig zelf maken en afdrukken aan de hand van onderstaande instructie.

Aan de workshop kunnen maximaal 25 deelnemers meedoen. U kunt ervoor kiezen de deelnemers zich van tevoren te laten aanmelden.

DUUR

30 minuten

HOE WERKT HET?

In de ruimte waar u de workshop geeft, hangt u acht verschillende posters op. Op de posters staan verschillende mogelijkheden om invloed uit te oefenen. Bijvoorbeeld: 'Ga stemmen' of 'Ga demonstreren'.

Vervolgens beschrijft u een casus en moeten de deelnemers bedenken welke vorm van invloed uitoefenen zij voor deze situatie het meest geschikt vinden. Elke deelnemer loopt naar de poster met de actieoptie die hij of zij heeft uitgekozen. Vervolgens gaan de deelnemers over hun gekozen invloedsvorm discussiëren. Deelnemers kunnen daarna nog van mening veranderen door naar een andere poster te lopen. De workshopleider vraagt deze mensen dan hun keuze toe te lichten.

TEKSTEN PER OPTIE VOOR OP DE POSTERS:

1. Ga stemmen
2. Zoek contact met politici (lobbyen)
3. Ga bij een belangen- of een actiegroep of word lid van een politieke partij
4. Zoek media-aandacht
5. Ga demonstreren
6. Stap naar de rechter
7. Zet een burgerinitiatief op
8. Vertoon burgerlijke ongehoorzaamheid

1. Ga stemmen

Mogelijke toelichting: 'Meerderjarigen kunnen gebruik maken van actief kiesrecht. Eén keer in de vier jaar kunnen zij stemmen op de politieke partij die hun voorkeur geniet.'

2. Zoek contact met politici (lobbyen) of ga inspreken bij een raadsvergadering

Mogelijke toelichting: 'U probeert hierbij heel bewust om invloed uit te oefenen op het proces van politieke besluitvorming. U moet dus goed weten wie in dit proces belangrijk zijn.'

3. Ga bij een belangen- of actiegroep of word lid van een politieke partij

Mogelijke toelichting: 'Belangengroepen en actiegroepen proberen druk uit te oefenen op de politiek: zij lobbyen dus ook. U kunt zich aansluiten bij een belangengroep wanneer u met andere burgers hetzelfde belang deelt, bijvoorbeeld als consument, en u vindt dat daar te weinig aandacht voor is. Aansluiten bij een actiegroep ligt meer voor de hand als u met anderen een gezamenlijk doel op een korte termijn wil behalen. Lid worden van een politieke partij is een goede stap wanneer u meer van binnenuit invloed wilt hebben op het politieke proces.'

4. Zoek media-aandacht

Mogelijke toelichting: 'De media hebben een belangrijke agenderende functie. Veel vragen worden bijvoorbeeld gesteld op basis van kritische artikelen in de krant of uitzendingen van lokale en regionale media.'

5. Ga demonstreren

Mogelijke toelichting: 'Wanneer een bepaalde beslissing tot veel maatschappelijke onrust leidt, worden er soms demonstraties gehouden. U kunt meedemonstreren. Vaak wordt een demonstratie georganiseerd door een studenten- of milieuorganisatie of door de vakbond.'

6. Stap naar de rechter

Mogelijke toelichting: 'In een democratie kunt u een bestuurder of een andere burger voor de rechter dagen als u met diegene in conflict bent. Onafhankelijke

rechtspraak is belangrijk om te voorkomen dat mensen voor eigen rechter gaan spelen. U kunt de gang naar de rechter ook gebruiken als *statement*: u laat duidelijk zien dat u het ergens niet mee eens bent.'

7. Zet een burgerinitiatief op

Mogelijke toelichting: 'U kunt een eigen voorstel aan de gemeenteraad voorleggen. Dit voorstel *moet* door de gemeenteraad in behandeling worden genomen als het voldoet aan bepaalde voorwaarden (zoals bijvoorbeeld een bepaald aantal handtekeningen).'

8. Vertoon burgerlijke ongehoorzaamheid

Mogelijke toelichting: 'U kunt besluiten om bewust, maar wel geweldloos, tegen de wet in te gaan om een politiek doel te bereiken.'

DE SITUATIES

Er zijn in totaal zeven voorbeeldcasussen. U kunt zelf bepalen hoeveel situaties u voorlegt aan de deelnemers. Natuurlijk kunt u ook zelf situaties bedenken die spelen in uw gemeente of u vraagt de deelnemers om inbreng.

A. U ergert zich als ouder aan de lange wachtlijsten bij de plaatselijke voetbalclubs

U kunt de wethouder Sport een mail sturen waarin u aangeeft dat de lange wachtlijsten de deelname aan sport in de weg staan (optie 2). U kunt ook contact leggen met een journalist van de lokale media en samen met kinderen die op de wachtlijst staan een interview geven (optie 4). U kunt ook gaan demonstreren voorafgaand aan een raads- of commissievergadering bij het stadhuis (een combinatie van optie 2 en 5).

A. U maakt zich zorgen over het aantal woninginbraken in uw buurt

U kunt stemmen op een politieke partij die grote waarde hecht aan het vergroten van de veiligheid in de wijken (optie 1). U kunt er ook voor kiezen om lid te worden van een politieke partij die veiligheid als topprioriteit heeft (optie 3). Wanneer u veel medestanders in de buurt hebt, kunt u ook overwegen om een burgerinitiatief te schrijven en deze bij de gemeente indienen (optie 7).

C. U bent het niet eens met de voorgenomen bomenkap door de gemeente in uw straat

U kunt lid worden van een lokale natuurorganisatie (optie 3) en vanuit deze natuurorganisatie de gemeente en de publieke opinie beïnvloeden. U kunt ook een brief schrijven aan de gemeenteraad (optie 2) waarin u aangeeft dat u tegen de voorgenomen bomenkap bent. U kunt ook kiezen voor optie 8 en u laten vastbinden aan een van de bomen en de pers uitnodigen (optie 4).

D. U wilt graag dat de winkels in uw gemeente op zondag open zijn

U kunt stemmen op een politieke partij die voorstander is van het verruimen van het aantal koopzondagen (optie 1). U kunt gaan praten met de politieke partijen in uw gemeente waarvan u hoopt dat zij dit ook een goed idee vinden (optie 2).

E. U mist in uw gemeente culturele evenementen

U kunt lid worden van een lokale culturele vereniging (optie 3) en samen met andere culturele organisaties de politiek oproepen om meer geld te reserveren voor cultuur. U kunt ook lid worden van een politieke partij die cultuur erg belangrijk vindt (optie 3).

F. U maakt zich zorgen over de komst van een opvangcentrum voor daklozen in uw wijk

U schrijft een ingezonden brief aan de lokale krant (optie 4) en vraagt zo via de media aandacht van de politiek. U kunt ook een actiegroep starten (optie 3) en handtekeningen verzamelen van mensen die ook tegen de komst van het opvangcentrum zijn. Indien het besluit van de gemeente definitief is kunt u overwegen om een rechtszaak aan te spannen tegen de gemeente (optie 6).

BENODIGDHEDEN

- Zaal
- Raadslid of ambtenaar die de workshop geeft
- Posters met daarop de acht mogelijkheden om invloed uit te oefenen

4. Krachtenveld Gemeente

DOEL

Burgers inzicht geven in de positie van de gemeente binnen het staatsbestel.

Burgers inzicht geven in de verhoudingen binnen en buiten de gemeente.

WAT IS HET KRACHTENVELD?

Het Krachtenveld Gemeente is een schematische weergave van de gemeente in het politieke staatsbestel. De verschillende actoren binnen en buiten de gemeente zijn in beeld gebracht op een groot doek. Bij het Krachtenveld horen magneetkaartjes met begrippen. Deze moeten op de juiste plek in het schema worden geplaatst.

Met hokjes, kleuren en pijlen is aangegeven hoe de verschillende onderdelen zich tot elkaar verhouden en elkaar beïnvloeden. De burgers krijgen onder meer inzicht in hoe de gemeenteraad en het college van B en W zich tot elkaar verhouden. Daarnaast ontdekken ze dat de media de besluitvorming van een gemeente kunnen beïnvloeden.

DUUR

30 minuten

HOE WERKT HET?

- Start met het uitdelen van de magneetkaartjes aan de deelnemers.
- Plaats het Krachtenveld goed zichtbaar op een magnetisch bord.
- Geef de deelnemers tien minuten om na te denken waar de uitgedeelde kaartjes op het Krachtenveld geplaatst moeten worden.
- Vraag de eerste deelnemer om zijn of haar kaartje op het Krachtenveld te plaatsen en te motiveren waarom hij/zij het kaartje op een bepaalde positie heeft geplaatst.
- Vertel als docent niet meteen of het kaartje wel of niet juist is geplaatst maar betrek de andere deelnemers hierbij.
- Laat zo een voor een de deelnemers de kaartjes in het Krachtenveld plaatsen.

- Bij het behandelen van de kaartjes geeft u – nadat voldoende tijd is gegeven aan de overige deelnemers om te reageren op de keuze van de deelnemer – achtergrondinformatie over de verschillende onderdelen van het Krachtenveld.

BENODIGDHEDEN

- Magnetisch bord
- Het Krachtenveld in kleur op doek in A1-formaat en daarbij een setje magneetkaartjes met daarop de te plaatsen begrippen. Via www.prodemos.nl kunt u het Krachtenveld Gemeente bestellen. Het Krachtenveld Gemeente kost € 49,95.
- Werkblad Krachtenveld Gemeente (zie bijlage)
- Nakijkblad Krachtenveld Gemeente (zie bijlage)

5. Wat vindt u?

DOEL

Ervoor zorgen dat inwoners een standpunt innemen over zaken die spelen in de gemeente.

VOORBEREIDING

Bedenk ter voorbereiding van het spel stellingen over situaties en gebeurtenissen die in de gemeente spelen. Zo kunt u goed aansluiten bij uw lokale situatie.

DUUR

30 minuten

HOE WERKT HET?

Trek in de ruimte waar het spel plaatsvindt een lijn op de grond zodat twee vakken worden gevormd.

Lees de eerste stelling op. De deelnemers lopen naar het vak van hun keuze: eens of oneens.

Nadat de deelnemers in het vak zijn gaan staan, gaan ze met elkaar in discussie over hun gekozen standpunt. Door middel van een pleidooi proberen ze elkaar te overtuigen van hun eigen standpunt.

Voorbeeld van een stelling: Uitkeringsgerechtigden moeten vrijwilligerswerk gaan doen.

BENODIGDHEDEN

- Zaal
- Een lint of tape om de vakken mee af te bakenen.
- Stellingen

6. Quiz Petje-op-petje-af: wie is de kenner van de gemeente?

DOEL

Op een speelse manier de kennis van burgers en raadsleden testen over hun eigen gemeente.

HOE WERKT HET?

Deze quiz is een variant van het welbekende Petje-op-petje-af. Alle deelnemers gaan staan met een petje op. Bij het beantwoorden van een vraag is de keuze: petje op of petje af? Heeft de deelnemer een vraag fout dan moet hij/zij gaan zitten. Als alle vragen zijn gesteld en er staan nog meerdere deelnemers dan volgt een schattingsvraag. Uiteindelijk is er één winnaar.

Iedereen kan meedoen aan de quiz, zowel burgers als raadsleden. De quiz bevat vragen die de deelnemers test op hun kennis van verschillende aspecten van de gemeente. Er worden vragen gesteld over de geschiedenis, het huidige beleid en algemene zaken. De uiteindelijke winnaar is de 'kenner van de gemeente'.

DUUR

20 minuten

VOORBEELDVRAGEN GEMEENTE SCHIEDAM (ZORG VOOR TWEEKEUZE ANTWOORDEN).

1. Hoeveel inwoners heeft de gemeente Schiedam?
2. In welk jaar is het oude stadhuis van gemeente Schiedam gebouwd?
3. Wat is de zuster gemeente van Schiedam?
4. Hoeveel verschillende etniciteiten telt de gemeente Schiedam?

5. Wat was de vroegere functie van het Zakkendragershuisje?
6. Hoeveel politieke partijen telt de gemeenteraad?
7. Op welke dag je kun je op afspraak terecht bij de gemeente?
8. Op welke plek in de gemeente kun je terecht voor gevonden voorwerpen?
9. Laat een aantal foto's zien van een straat/gebouw/plein en vraag wat het is.
10. Hoeveel sportverenigingen telt de gemeente?
11. Een vraag over de geschiedenis van de gemeente.
12. Hoeveel basisschoolleerlingen telt de gemeente?
13. Waar is deze Schiedammer bekend mee geworden? (Foto van bekende inwoner)
14. Vraag over winkels/sport/onderwijs/huidig beleid

VOORBEELD VAN SCHATTINGSVRAAG

1. Hoeveel nieuwe inwoners zijn er in 2012 in Schiedam komen wonen?

BENODIGDHEDEN

- Voldoende quizvragen (ca. 20) + schattingsvraag
- Petjes voor alle deelnemers. U kunt eventueel ook kiezen voor een variant zonder petjes. Bijvoorbeeld hand-omhoog-hand-omlaag
- Eventueel powerpointpresentatie met de quizvragen (inclusief technische ondersteuning zoals een beamer/laptop etc.).

7. Open gemeenteraad

DOEL

Burgers de mogelijkheid geven om ‘in de huid van een gemeenteraadslid te kruipen’. Burgers gaan na een korte training op de dag zelf samen met een aantal raadsleden een raadsvergadering houden. De vergadering gaat over voorstellen, ingediend door burgers, die er bijvoorbeeld op gericht zijn om de sociale samenhang in de wijk te versterken.

VOORBEREIDING

Als gemeenteraad stelt u een budget beschikbaar, bijvoorbeeld € 5.000,— om het gekozen voorstel uit te voeren. Via de lokale media en communicatiemiddelen van de gemeente roept u burgers op om ideeën in te dienen voor de gemeente. De ideeën worden geplaatst op de website van de gemeente.

UITVOERING

Afhankelijk van het aantal ingediende voorstellen maakt u een selectie. De geselecteerde ideeën

(bijvoorbeeld 5) worden geagendeerd voor de speciale ‘raadsvergadering’ Open Gemeenteraad. De indieners van deze voorstellen gaan samen met een aantal gemeenteraadsleden (drie raadsleden per fractie bijvoorbeeld) in vergadering. Er wordt een ‘echte raadsvergadering’ nagespeeld.

De burgemeester zit de vergadering voor. De burgers worden gekoppeld aan de gemeenteraadsleden van de verschillende fracties. De vergadering wordt op de dag zelf voorbereid. Op democratische wijze wordt besloten welk idee daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Afhankelijk van het budget en de ingediende voorstellen kunnen ook meerdere voorstellen worden uitgevoerd.

BENODIGDHEDEN

- Budget
- Raadzaal
- Enthousiaste gemeenteraadsleden

8. Debat over democratie

DOEL

Inwoners gaan in debat met sprekers over een aan democratie gerelateerd thema.

VOORBEREIDING

U kunt een debat op verschillende manieren organiseren. ProDemos gebruikt vaak het volgende format:

1. Bepaal een thema voor het debat dat gerelateerd is aan democratie. Denk daarbij aan actualiteiten, media en politiek, het burgerinitiatief etc.
2. Vraag een expert op het gebied van het gekozen thema om deel te nemen aan het debat en om het debat in te leiden.
3. Vorm een panel (twee tot vier personen) van voor- en tegenstanders over het betreffende thema.
4. Zorg voor een goede, objectieve debatleider.

Het is voor de deelnemers het leukst als het debat in de raadzaal kan plaatsvinden. Het panel en de expert kunnen dan op de plek van de wethouders zitten. De deelnemers kunnen op de plaats van de raadsleden zitten.

DUUR

1,5 uur

HOE WERKT HET?

1. De debatleider heet alle deelnemers en sprekers welkom.
2. De expert geeft een korte inleiding op het onderwerp van het debat.
3. De panelleden stellen zich voor en reageren op de inleiding van de deskundige.
4. De debatleider leidt het debat – interactief – tussen de zaal en de panelleden.
5. Het is belangrijk dat de deelnemers tijdens het debat de gelegenheid krijgen om veel vragen te stellen.

BENODIGDHEDEN

- Sprekers
- Debatleider
- (Raad)zaal
- Promotiemateriaal

9. Lezing

DOEL

Het doel van de lezing is achtergrondinformatie en verdieping geven over een onderwerp of vraagstuk binnen het thema democratie.

DUUR

1 uur

HOE WERKT HET?

De lezing is een activiteit voor de wat meer politiek geïnteresseerde burger. U kunt zelf bepalen welk onderwerp u kiest voor de lezing en welke spreker u wilt uitnodigen. U kunt bijvoorbeeld denken aan een onderwerp als vertrouwen van burgers in de politiek.

Het is niet nodig dat deelnemers zich vooraf aanmelden.

BENODIGDHEDEN

- Spreker
- Zaal

10. Zeteldans – Race naar de Raad

DOEL

Op een speelse en spannende manier meer leren over de lokale politiek.

WAT IS ZETELDANS?

Zeteldans – Race naar de Raad is een politiek bordspel, speciaal gericht op de lokale politiek.

Het doel van het spel is om 63 campagedagen ongeschonden door te komen. Onderweg trotseer je onverwachte gebeurtenissen en journalisten met lastige vragen. Race naar de Raad is geschikt voor alle leeftijden en leert de deelnemers op een speelse en spannende manier meer over de lokale politiek.

HOE WERKT HET?

U kunt één of meerdere spellen Zeteldans neerzetten in het gemeentehuis. Bijvoorbeeld op een plek waar bezoekers koffie kunnen drinken maar u kunt er ook een speciale ruimte voor inrichten.

Het spel kan met zes spelers gespeeld worden. Het is een soort kruising tussen ganzenbord en trivia.

Gedurende het spel moeten spelers vragen beantwoorden en komen zij onverwachte gebeurtenissen tegen.

Bezoekers kunnen in groepjes zelfstandig het spel spelen. U kunt ervoor zorgen dat een medewerker van de gemeente aanwezig is om vragen te beantwoorden. Of u kunt een raadslid uitnodigen zodat hij of zij kan vertellen over zijn of haar verkiezingscampagne.

SPEELDUUR

30 – 45 minuten

AANVULLENDE INFORMATIE

Zeteldans – Race naar de Raad is te bestellen bij ProDemos en kost € 9,95. Het spel is te bestellen op <https://reserveren.prodemos.nl/webshop/publicaties> onder het kopje 'Spellen en Posters'.

U kunt Zeteldans ook gebruiken als prijs bij een van de andere activiteiten die beschreven staan in de handleiding, bijvoorbeeld bij de quiz of de fotowedstrijd.

11. Maak je eigen verkiezingsposter (voor kinderen)

DOEL

Kinderen op een laagdrempelige manier laten kennismaken met de politiek.

DOELGROEP

Kinderen vanaf 9 jaar

VOORBEREIDING

Zorg voor een ruimte met tafels en stoelen waar kinderen kunnen tekenen.

Leg op de tafel tekenspullen en de opdracht klaar.

Een medewerker van de gemeente is aanwezig om kinderen te helpen en te begeleiden.

HOE WERKT HET?

Kinderen maken op het gemeentehuis een verkiezingsposter voor hun zelfbedachte politieke partij.

De medewerker van de gemeente helpt kinderen op weg door te vertellen wat een politieke partij is en wat een verkiezingsposter is. Op de tafels ligt een stappenplan of werkbladen met de opdracht die de leerlingen gaan doen. De tekst voor het stappenplan staat hieronder:

Maak je eigen verkiezingsposter

1. Bedenk wat jij het allerbelangrijkste vindt in de gemeente (bijvoorbeeld speeltuinen, een goede school, veel natuur, schone straten of iets anders).
2. Bedenk een naam voor jouw politieke partij.
3. Bedenk een logo voor jouw politieke partij.
4. Maak een mooie poster over jouw partij. Zet in ieder geval de naam en het logo van je partij op de poster. Je mag ook tekeningen maken van wat jou partij allemaal wil.

BENODIGDHEDEN

- Opdrachtbladen
- Grote vellen papier
- Stiften en/of kleurpotloden

12. Schrijf een essay of column over democratie

DOEL

Inwoners denken op een creatieve manier na over hun visie op democratie.

VOORBEREIDING

Nodig via uw communicatiekanalen inwoners uit om een essay of een column te schrijven over democratie. De beste inzendingen kunt u eventueel bundelen en uitgeven.

HOE WERKT HET?

Inwoners schrijven een essay of column over democratie. U geeft aan uit hoeveel woorden de tekst voor een essay of column mag bestaan en bepaalt eventueel een thema dat verband houdt met democratie.

Daarnaast stelt u een onafhankelijke jury samen. Het beste essay of column kan worden voorgedragen op de Dag van de Democratie.

TIP

U kunt middelbare scholen benaderen zodat hun leerlingen mee kunnen doen aan deze wedstrijd. Ook kunt u een lokale journalist vragen om lid te worden van de jury.

BENODIGDHEDEN

- Promotie van de wedstrijd vooraf
- Leden voor de onafhankelijke jury
- Een prijs voor de winnaar

13. Politieke bingo

DOEL

Het doel van deze bingo is het op een speelse manier testen van de opgedane kennis over politiek, of het uitbreiden van deze kennis.

DOELGROEP

Afhankelijk van de gekozen bingo variërend van middelbare scholieren tot volwassenen zonder politieke achtergrond.

VOORBEREIDING

U heeft een stapeltje unieke bingokaarten nodig (één voor elke deelnemer). ProDemos heeft verschillende varianten kant-en-klare bingo's, maar u kunt ook een eigen variant maken met vragen over uw gemeente. Een aantal voorbeeldvragen vindt u hieronder. Wij kunnen u helpen met het vormgeven van de bingokaarten.

Onze kant-en-klare bingokaarten, met bijbehorende vragen, kunt downloaden vanaf onze website onder deze link: www.prodemos.nl/dvddbingo

Daarnaast heeft u ook één of meerdere cadeaus nodig voor de winnaar(s). Een leuke suggestie is het bordspel Zeteldans, zie pagina 17 in deze doe-het-zelfhandleiding.

HOE WERKT HET?

Dit is een combinatie van een ouderwetse bingo en een kennisquiz. In plaats van getallen moeten de deelnemers antwoorden aankruisen. U stelt een vraag, zij kruisen het juiste antwoord aan op de bingokaart.

Er zijn dus twee uitdagingen:

1. De deelnemers moeten het antwoord op de vraag weten.
2. Het antwoord moet op de bingokaart staan. Net zoals bij echte bingo is iedere kaart uniek.

WAT DOET U?

1. Geef de deelnemers allemaal een unieke bingokaart en leg uit dat zij antwoorden op de kaart

hebben staan op vragen die u gaat stellen. Het kan ook zijn dat het juiste antwoord niet op de kaart staat!

2. Stel de vragen één voor één. Vertel van tevoren wanneer de deelnemers "bingo" mogen roepen. Bij een volle rij of bij een volle kaart?
3. Wanneer een leerling "bingo" roept, controleer je of dit een "juiste bingo" is. Maak vervolgens de vragen af. Als het goed is, hebben alle deelnemers na de laatste vraag bingo.
4. Bespreek eventueel de vragen nogmaals en geef nu een toelichting bij de antwoorden.

VOORBEELDVRAGEN GEMEENTEBINGO

1. Hoeveel gemeenten waren er in Nederland op 1 januari 2017? **388**
2. Wie is de burgemeester van [NAAM GEMEENTE]?
3. Wie is de baas in de gemeente? **De gemeenteraad**
4. Met welke functie op landelijk niveau kun je een wethouder het beste vergelijken? **Minister**
5. Bij wie moet je het melden als je een demonstratie gaat organiseren? **De burgemeester**
6. Hoeveel raadsleden heeft [NAAM GEMEENTE]?
7. Bij welke afdeling moet je zijn als je een nieuw paspoort wilt aanvragen?
8. Hoe heet het recht van burgers om een onderwerp op de agenda van de gemeenteraad te plaatsen. **Burgerinitiatief**
9. Hoe noemen we iemand die op het gemeentehuis werkt? **Ambtenaar**
10. Hoe lang is de ambtstermijn van een burgemeester? **6 jaar**
11. Welke partijen vormen in [NAAM GEMEENTE] het college van burgemeester en wethouders?
12. Alle gemeenteraadsleden van één politiek partij noemen we een... **Fractie**
13. Als het volk mag stemmen over een nieuw plan van de gemeente. **Referendum**
14. Hier vergadert de gemeenteraad. **De raadszaal**
15. Vergaderingen van de gemeenteraad zijn .... **Openbaar**

Burgers aan het woord

Met de volgende onderdelen kunt u op verschillende manieren ideeën van inwoners verzamelen: nodig burgers uit op het gemeentehuis om hun ideeën te presenteren, verzamel klachten en complimenten of organiseer een Twitterspreekuur.

1. Ideeënboom

DOEL

In de ideeënboom kunnen inwoners tips, suggesties en complimenten voor de gemeente ophangen.

HOE WERKT HET?

Burgers hebben vaak goede ideeën over hoe zaken in de gemeente beter kunnen functioneren. Wat willen zij graag veranderen zodat de ontevredenheid daarover afneemt? Hoe denken zij dit te kunnen realiseren? Wat vinden inwoners leuk aan hun gemeente? Tips, suggesties en complimenten kunnen zij ophangen in de ideeënboom.

WAAR?

Zet een 'boom' neer op een duidelijk zichtbare plek in de gemeente, bijvoorbeeld voor het gemeentehuis of op een andere centrale plek. Zorg dat er notitieblaadjes of post-its aanwezig zijn. Zet bij de boom een tafel met stoelen zodat mensen rustig de tijd kunnen nemen om hun tips, suggesties en complimenten te noteren.

U kunt een boom van karton maken of een echte tak gebruiken waarin mensen met een touwtje de briefjes ophangen.

BENODIGDHEDEN

- 'Ideeënboom'
- Notitieblaadjes
- Pennen
- Eventueel tafel en stoelen

2. Klaagmuur

DOEL

De klaagmuur geeft inwoners de gelegenheid om (anoniem) hun hart te luchten over de gemeente. Burgers van alle leeftijden kunnen hier terecht om hun klacht op papier te zetten.

HOE WERKT HET?

Wat gaat er mis in de gemeente? Waar zijn de inwoners ontevreden over? Vaak zijn er genoeg zaken die inwoners liever anders zien maar die ze niet openlijk uitspreken. De klaagmuur verlaagt de drempel voor burgers om hun mening te geven. Juist voor mensen die zich normaal gesproken niet laten horen. Inwoners kunnen hun mening geven door een klacht op te schrijven en vervolgens zichtbaar op te hangen.

WAAR?

Zet de klaagmuur neer op een duidelijk zichtbare plek in de gemeente. Zet bij de klaagmuur een tafel met stoelen zodat mensen rustig de tijd hebben om hun klacht of suggestie te noteren.

U kunt er natuurlijk ook voor kiezen om de klaagmuur en de ideeënboom naast elkaar neer te zetten.

VARIATIE

Verdeel de klaagmuur in verschillende categorieën. Bijvoorbeeld op basis van beleidsterreinen van de gemeente zoals veiligheid, sport, onderwijs en onderwijs. Deze categorieën kunnen worden gekoppeld aan verschillende kleuren notitieblaadjes.

BENODIGDHEDEN

- Groot (prik)bord
- Gekleurde notitieblaadjes
- Pennen
- Eventueel tafel en stoelen

3. Motiemarkt

DOEL

Ideeën of informatie genereren voor de gemeenteraad. Op deze markt kunnen raadsleden ideeën 'kopen' van burgers.

VOORBEREIDING

Kondig de motiemarkt van tevoren aan bij inwoners. Mensen die op de motiemarkt willen staan kunnen zich dan aanmelden en zich voorbereiden.

Leg ook uit wat een motie is. Het is niet vanzelfsprekend dat inwoners weten wat een motie is.

HOE WERKT HET?

Op de motiemarkt staan kraampjes met daar achter burgers die een idee hebben voor de gemeente. De raadsleden lopen over deze markt en bekijken welke van deze ideeën zij goed genoeg vinden om in te brengen in de gemeenteraad. Als een raadslid een idee heeft gevonden dat hij goed vindt, dan kan hij dat

adopteren. Met de initiatiefnemer van het idee sluit hij een overeenkomst waarbij initiatiefnemer en raadslid afspreken om samen te werken aan een motie. Deze motie wordt later ingediend door het raadslid in de vergadering over het betreffende onderwerp.

VOORBEELD

De gemeente Enschede heeft als onderdeel van het project 'Koers 053' een motiemarkt gehouden met als onderwerp de begroting voor 2012–2015. Ga voor meer informatie naar: <http://koers053.enschede.nl>

Hier vindt u een filmpje uit 2012 over de jaarlijkse motiemarkt in de gemeente Enschede:

www.youtube.com/watch?v=iVNIFic25y8

BENODIGDHEDEN

- Kraampjes
- Ruimte voor de kraampjes/tafels

4. Twitterfontein

DOEL

De interactie met burgers vergroten.

HOE WERKT HET?

Een Twitterfontein is een groot scherm waarop tweets over de Dag van de Democratie worden getoond.

Bedenk als gemeente welk hashtag (#) u wilt gebruiken. Bijvoorbeeld #dvdd. U kunt alle tweets met deze hashtag vervolgens projecteren op een groot scherm.

Meer informatie over het maken van een Twitterfontein is te vinden op: www.twitterfontein.com

BENODIGDHEDEN

- Laptop/pc
- Internetverbinding
- Beamer/scherm

5. Twitterspreekuur

DOEL

Burgers online antwoord geven op hun vragen.

VOORBEREIDING

Spreek een tijdstip af voor het 'Twitterspreekuur'.

Vraag aan de burgemeester, wethouder en raadsleden of een van hen tijdens het Twitterspreekuur beschikbaar wil zijn om vragen van inwoners te beantwoorden.

Kondig het Twitterspreekuur van tevoren aan via (sociale) media.

HOE WERKT HET?

Burgers kunnen bij de burgemeester, wethouder of raadsleden terecht met hun vragen over lokale kwesties. Burgers tweeten hun vraag naar de gemeente en krijgen hier zo snel mogelijk antwoord op.

BENODIGDHEDEN

- Een Twitteraccount
- Een hashtag (#) die mensen kunnen vermelden in hun tweet
- Iemand die de tweets beantwoordt

Persoonlijke ontmoetingen

Eén van de belangrijkste aspecten van de Dag van de Democratie is de interactie tussen lokale politici en inwoners. Het is daarom belangrijk dat de burgemeester, wethouders en zoveel mogelijk raadsleden op de Dag van de Democratie aanwezig kunnen zijn bij de georganiseerde activiteiten. Zo kunnen burgers op informele wijze in contact komen met de bestuurders van de gemeente. De afstand tussen gemeente en burger wordt op deze manier verkleind. Op de volgende pagina's vindt u diverse activiteiten waarbij de aanwezigheid van de burgemeester, wethouders en raadsleden centraal staat.

1. Keukentafelgesprekken

DOEL

Op laagdrempelige wijze burgers in contact brengen met gemeenteraadsleden en wethouders.

HOE WERKT HET?

In een zaal worden een aantal tafels (bijvoorbeeld zes) geplaatst. Deze tafels worden 'huiselijk' aangekleed. Aan iedere tafel gaat één raadslid zitten die het gesprek leidt in de vorm van een dialoog. Bij een dialoog is het van belang dat deelnemers met interesse naar elkaar luisteren. Van tevoren hoeven geen onderwerpen te worden bepaald. Na een welkomstwoord, informatie over de 'spelregels' en een kennismakingsronde start het gesprek onder leiding van het betreffende raadslid.

VOORBEREIDING

Raadsleden kort uitleggen wat de methode van een 'keukentafelgesprek' inhoudt. Een aantal 'spelregels' benoemen, zoals 'we luisteren met interesse naar elkaar'.

BENODIGDHEDEN

- Geïnteresseerde burgers en raadsleden
- Inschrijfmogelijkheden

2. Politiek café

DOEL

Interactie tussen raadsleden en burgers vergroten.

DUUR

1,5 uur

VOORBEREIDING

- Bedenk een thema voor het politiek café en zoek een café waar de bijeenkomst plaats kan vinden.
- Nodig raadsleden uit om deel te nemen aan het politiek café.
- Zorg voor een gespreksleider.
- Promoot het politiek café via social media, flyers of posters.

HOE WERKT HET?

Tijdens een politiek café gaan raadsleden en burgers met elkaar in debat onder het genot van een drankje. Door de informele setting komen burgers op een laagdrempelige manier in contact met politici en de gemeentepolitiek. Tijdens de bijeenkomst worden problemen of andere lopende zaken binnen de gemeente besproken.

BENODIGDHEDEN

- Raadsleden
- Promotiemateriaal
- Locatie

3. Culturele lunch

DOEL

Nieuwe inwoners, de burgemeester en lokale politici op informele wijze dichterbij elkaar brengen.

VOORBEREIDING

Nodig bewoners die sinds één jaar of korter in de gemeente wonen persoonlijk uit voor de lunch. Vraag aan de nieuwe bewoners met verschillende culturele achtergronden of zij een typisch gerecht uit hun keuken willen bereiden. Bij voorkeur kleine hapjes die makkelijk uit te delen zijn.

HOE WERKT HET?

Bij aanvang van de culturele lunch houdt de burgemeester een welkomstpraatje en heet daarbij de nieuwe inwoners welkom. Vervolgens kunnen deelnemers de kraampjes langsgaan en een lunch samenstellen, bestaande uit gerechten van over de hele wereld. Tijdens de lunch hebben de burgers de gelegenheid om kennis te maken met zowel de burgemeester als met de nieuwe bewoners en elkaar.

WAAR?

U kunt de culturele lunch buiten op een plein organiseren. Zorg voor kraampjes met eten en lange tafels waaraan gegeten kan worden.

BENODIGDHEDEN

- Burgers die helpen koken/opzetten/opruimen
- Ruimte
- Kraampjes
- Tafels
- Stoelen
- Bordjes/glazen/bestek/servetten
- Prullenbakken
- Drank
- Naambordje van deelnemers + land

4. Rondleiding stadhuis/gemeentehuis

DOEL

Burgers een beter beeld geven van de gemeente en de werkomgeving van ambtenaren en politici.

HOE WERKT HET?

De burgemeester of een wethouder verzorgt een rondleiding door het gemeentehuis. De rondleiding kan natuurlijk ook gegeven worden door een medewerker

van het gemeentehuis. In de rondleiding kunt u allerlei informatie aan bod laten komen. Dit kan variëren van de geschiedenis van het stadhuis tot aan het huidige beleid van de gemeente.

BENODIGDHEDEN

- Burgemeester/wethouders/rondleiders

5. Vragenuurtje burgemeester

DOEL

Verbeterde kennismaking tussen burgers en de burgemeester.

HOE WERKT HET?

Burgers krijgen tijdens het vragenuurtje de gelegenheid om vragen te stellen aan de burgemeester. De vragen mogen gaan over zijn persoonlijke drijfveren als burgemeester maar ook over inhoudelijke zaken die met de gemeente te maken hebben. Andersom gebruikt de burgemeester deze gelegenheid om vragen te stellen aan de inwoners.

VARIATIE

Bewoners die niet aanwezig kunnen zijn tijdens het vragenuurtje, maar toch graag hun vraag willen stellen, doen dit door gebruik te maken van Twitter. Zij tweeten hun vraag met de hashtag (#) van de dag en deze verschijnt op een scherm. De antwoorden hierop worden later via Twitter verstuurd.

6. Speeddaten met raadsleden

DOEL

Persoonlijk contact tussen inwoners en raadsleden vergroten.

VOORBEREIDING

Inwoners kunnen zich vooraf inschrijven voor het speeddaten. Het is belangrijk dat er evenveel raadsleden als burgers aanwezig zijn. Anders moeten er mensen wachten tijdens de gesprekjes.

HOE WERKT HET?

Raadsleden en burgers gaan met elkaar in gesprek tijdens het zogeheten 'speeddaten'.

Plaats in een ruimte een aantal tafels. Aan de ene kant zitten de raadsleden, aan de andere kant de inwoners. Ieder raadslid zit tegenover één inwoner. Zij gaan met elkaar in gesprek totdat, na drie tot zeven minuten, het eindsignaal wordt gegeven. Dan schuift de groep inwoners een tafeltje op, zodat er nieuwe tweetallen worden gevormd die met elkaar in gesprek gaan.

BENODIGDHEDEN

- Raadsleden en inwoners
- Begeleider
- Ruimte
- Tafels, stoelen
- Eindsignaal (Bel/toeter)

Sportactiviteiten

Op de Dag van de Democratie kunt u ook sportactiviteiten organiseren. Sportverenigingen in de gemeente leveren een bijdrage en promoten hun vereniging en sport. Actieve deelname van politici en bestuurders draagt bij aan de interactie met de bewoners.

1. Pannavoetbal Knock-Out

DOEL

Raadsleden en burgers op een leuke en sportieve manier met elkaar in contact brengen.

HOE WERKT HET?

Pannavoetbal kan op verschillende manieren worden gespeeld, afhankelijk van het aantal deelnemers worden de regels aangepast. Normaal gesproken worden de volgende regels gehanteerd:

1. Er wordt één tegen één gespeeld, in dit geval een raadslid tegen een bewoner.
2. Een wedstrijd duurt maximaal drie minuten.
3. Het is de bedoeling zoveel mogelijk goals te maken of de tegenstander door de benen te spelen: een panna geven.
4. Wanneer er een panna wordt gemaakt is de wedstrijd ten einde. Indien dit niet gebeurt, is de winnaar degene die binnen drie minuten de meeste goals heeft gescoord.

WAAR?

Er zijn speciale 'Panna-kooien' te huur waarin gespeeld kan worden. Pannavoetbal wordt echter ook vaak op straat of op een veldje gespeeld. Op deze veldjes moeten dan goaltjes geplaatst worden.

BENODIGDHEDEN

- Pannakooi/Veld
- Deelnemende bewoners en raadsleden
- Scheidsrechters
- Ballen
- Goaltjes
- Muziek voor op de achtergrond (eventueel)
- Intekenlijst (eventueel)
- Afspraken over de spelregels, gedrag en leeftijd van de deelnemers

2. Spinnen tegen een politieke tegenstander

DOEL

De interactie tussen burgers en raadsleden op een leuke en sportieve manier vergroten. De sport en de betrokken sportschool worden tegelijkertijd gepromoot.

HOE WERKT HET?

Zowel raadsleden als burgers worden gevraagd om deel te nemen aan een spinningwedstrijd. Afhankelijk van het aantal beschikbare fietsen worden de spelre-

gels vastgelegd. Zo kan er één tegen één worden gefietst, zoals in het televisieprogramma 'Holland Sport'. Wie is het snelste bij de finish? Indien er veel deelnemers zijn, kunnen er ook groepswedstrijden gehouden worden in een sportschool.

BENODIGDHEDEN

- Deelnemers
- Fietsen
- Wedstrijdleider

3. Fietstocht door de gemeente

DOEL

De gemeente verkennen op de fiets.

HOE WERKT HET?

Organiseer een fietstocht waar alle bewoners, met fiets, aan deel kunnen nemen. Samen met een gids fietsen zij langs bekende gebouwen, huizen, standbeelden en andere opvallende objecten in de gemeente. De gids vertelt onderweg achtergrondinformatie en interessante weetjes.

BENODIGDHEDEN

- Deelnemers met fiets
- Route
- Gids

Activiteiten voor provincies

De volgende beschreven activiteiten zijn speciaal voor provincies. Provincies kunnen voor een verdere invulling van de dag ook ideeën opdoen door te kijken naar de hiervoor beschreven activiteiten voor gemeenten. Een fietstocht, lezing of debat kan immers ook goed door de provincie worden georganiseerd. Dat dergelijke activiteiten ook jonge burgers kunnen interesseren voor de provinciale politiek, laat de provincie Overijssel mooi zien. Zij organiseert in samenwerking met ProDemos gastlessen op scholen, waarbij een raadslid en een Statenlid samen voor de klas staan. Daarnaast kunnen leerlingen rollenspellen spelen in zowel het provinciehuis als in een aantal gemeentehuizen. Deze gastlessen en rollenspellen worden vooral gegeven op middelbare scholen en mbo-opleidingen.

1. Provinciaal rollenspel

DOEL

Deelnemers laten ervaren hoe democratische besluitvorming en belangenafweging op provinciaal niveau werkt.

VOORBEREIDING

Bepaal het onderwerp of de casus waarover het debat moet gaan en zorg ervoor dat het Statenlid hierover geïnformeerd is.

Het kan handig zijn om mensen zich vooraf te laten aanmelden.

HOE WERKT HET?

Deelnemers worden ingedeeld in verschillende groepjes: politieke fracties. Ze krijgen een probleem of onderwerp voorgelegd dat op dat moment speelt in de regio. Hierover moet ieder groepje een standpunt of

mening formuleren en zich voorbereiden op de vergadering. Vervolgens gaan de partijen in de Statenzaal met elkaar in debat. Het debat wordt voorgezeten door een Statenlid. Deze kan eventueel nog wat meer vertellen over zijn functie en/of het onderwerp.

Eventueel kan dit rollenspel worden uitgebreid door ook een groepje 'Gedeputeerde' en een persgroepje te laten meedoen.

DUUR

1 uur

BENODIGDHEDEN

- Een uitgewerkte casus en rolomschrijvingen
- Statenzaal
- Statenlid

2. Gastles in de provincie

DOEL

Deelnemers inzicht geven in het verschil tussen de provinciale politiek en de gemeentepolitiek.

VOORBEREIDING

Zorg dat u zowel een Statenlid als een raadslid bereid hebt weten te vinden om deze gastles te verzorgen.

HOE WERKT HET?

Deze gastles is geen uitgebreid college, maar een gesprek tussen de deelnemers en twee politici: een raadslid en een Statenlid. De politici leiden het gesprek in door wat te vertellen over hun dagelijkse

werkzaamheden en de eventuele samenwerking tussen gemeente en provincie. Daarna is er ruimte voor vragen. Een gespreksleider leidt dit gesprek in goede banen.

DUUR

45 minuten

BENODIGDHEDEN

- Een Statenlid
- Een Raadslid
- Een gespreksleider
- Een ruimte waar de bijeenkomst kan plaatsvinden

3. Kennisquiz – Waar gaat de provincie over?

DOEL

Inzicht geven in de verschillende niveaus waarop besluitvormingsprocessen plaatsvinden.

VOORBEREIDING

Stel een lijst van ca. 15 onderwerpen en beleidsterreinen op waar de provincie wel of niet over besluit. Op de lijst staan dus ook onderwerpen waar de gemeente of het Rijk over gaat. U kunt de onderstaande lijst als leidraad gebruiken en aanvullen met concrete voorbeelden uit uw eigen provincie.

Zorg dat er voor iedere deelnemer kaarten of bordjes in twee kleuren zijn (of andere middelen om je keuze aan te geven, zoals petjes: petje op = wel, petje af = niet).

HOE WERKT HET?

De spelleider noemt een onderwerp. Vervolgens geven deelnemers met behulp van rode en groene kaarten (of door hun petje op of af te zetten) aan of ze denken dat de provincie over het betreffende onderwerp gaat of niet. Eventueel licht de spelleider toe waar de besluitvorming plaatsvindt en waarom.

DUUR

20 minuten

BENODIGDHEDEN

- Spelleider
- Middelen om mee te stemmen: twee kleuren bordjes/kaarten of petjes
- Voldoende quizvragen
- Eventueel een PowerPoint met de quizvragen
- Een ruimte om de quiz te houden

VOORBEELDLIJST VAN BELEIDSTERREINEN (VERDER TE SPECIFICEREN MET VOORBEELDEN PER PROVINCIE)

1. Uitgifte van paspoorten (Gemeente)
2. Aanleg van nieuwe snelwegen (Rijk)
3. Onderhoud van wegen (Provincie)
4. Beheren van natuurgebieden (Provincie)
5. Afvaldiensten (Gemeente)
6. Controle van gemeentelijke uitgaven (Provincie)
7. Rookbeleid in horeca (Rijk)
8. Locatiebepaling van windmolenparken (Provincie)
9. Regelgeving voor bedrijven en boerderijen (Provincie)
10. Verplichtstelling van schoolvakken (Rijk)
11. Toezichthouding op waterschappen (Provincie)
12. Locatiebepaling van huizen, bedrijven en parken (Gemeente)
13. Regelgeving over natuurlijk zwemwater (Provincie)

4. Speeddaten met Statenleden

DOEL

Burgers en Statenleden met elkaar in gesprek brengen en kennis laten maken met de politieke partijen die actief zijn in de provincie.

VOORBEREIDING

Statenleden werven uit alle verschillende partijen. Het is belangrijk dat er evenveel Statenleden als burgers meedoen, anders moeten mensen tijdens het speeddaten wachten. Zorg daarom ook dat burgers zich van tevoren aanmelden.

HOE WERKT HET?

Nadat de verschillende Statenleden zich hebben geïntroduceerd in de vorm van een 'elevator pitch' gaan de

burgers 'speeddaten' met de Statenleden. Tijdens het speeddaten zit ieder Statenlid aan tafel waartegenover een inwoner kan plaatsnemen. Zij gaan met elkaar in gesprek totdat, na 3 tot 7 minuten, het eindsignaal wordt gegeven en de inwoners allemaal één tafel opschuiven.

BENODIGDHEDEN

- Evenveel Statenleden als inwoners
- Een ruimte met voor ieder tweetal een tafel met stoelen
- Een begeleider
- Een eindsignaal (bel, toeter)

5. Workshop – Hoe oefen ik invloed uit in de provincie?

DOEL

Inwoners leren hoe zij invloed kunnen uitoefenen op de provinciale politiek.

VOORBEREIDING

U heeft acht posters nodig met daarop de verschillende manieren waarop politieke invloed kan worden uitgeoefend. Deze kunt u eenvoudig zelf maken of laten drukken aan de hand van onderstaande instructie. Omdat er maximaal 25 deelnemers mee kunnen doen, is het handig om mensen zich vooraf te laten aanmelden.

HOE WERKT HET?

In de ruimte waar de workshop plaatsvindt hangen acht verschillende posters, met op iedere poster één manier om politieke invloed uit te oefenen. Bijvoorbeeld: 'Ga stemmen', of 'Ga demonstreren'.

Vervolgens beschrijft de workshopleider een casus en moeten de deelnemers bedenken welke vorm van invloed uitoefenen zij het meest geschikt vinden. Elke deelnemer loopt naar de poster met de actieoptie die hij of zij heeft gekozen. Vervolgens gaan de deelnemers over de gekozen invloedsvorm discussiëren. Deelnemers kunnen daarna nog van mening veranderen door naar een andere poster te lopen. Deze deelnemers wordt dan gevraagd om hun keuze toe te lichten.

TEKSTEN PER POSTER

1. Ga stemmen
2. Zoek contact met politici (lobbyen)
3. Ga bij een belangen- of een actiegroep of wordt lid van een politieke partij
4. Zoek media-aandacht
5. Ga demonstreren
6. Stap naar de rechter
7. Zet een burgerinitiatief op
8. Vertoon burgerlijke ongehoorzaamheid

1. Ga stemmen

Mogelijke toelichting: 'Meerderjarigen kunnen gebruik maken van actief kiesrecht. Eén keer in de vier jaar kunnen zij stemmen op de politieke partij die hun voorkeur geniet.'

2. Zoek contact met politici (lobbyen) of ga inspreken bij een Statenvergadering

Mogelijke toelichting: 'U probeert hierbij heel bewust om invloed uit te oefenen op het proces van politieke besluitvorming. U moet dus goed weten wie in dit proces belangrijk zijn.'

3. Ga bij een belangen- of actiegroep of word lid van een politieke partij

Mogelijke toelichting: 'Belangengroepen en actiegroepen proberen druk uit te oefenen op de politiek: zij lobbyen dus ook. U kunt zich aansluiten bij een belangengroep wanneer u met andere burgers hetzelfde belang deelt, bijvoorbeeld als consument, en u vindt dat daar te weinig aandacht voor is. Aansluiten bij een actiegroep ligt meer voor de hand als u met anderen een gezamenlijk doel op een korte termijn wil behalen. Lid worden van een politieke partij is een goede stap wanneer u meer van binnenuit invloed wilt hebben op het politieke proces.'

4. Zoek media-aandacht

Mogelijke toelichting: 'De media hebben een belangrijke agenderende functie. Veel vragen worden bijvoorbeeld gesteld op basis van kritische artikelen in de krant of uitzendingen van lokale en regionale media.'

5. Ga demonstreren

Mogelijke toelichting: 'Wanneer een bepaalde beslissing tot veel maatschappelijke onrust leidt, worden er soms demonstraties gehouden. U kunt mee demonstreren of natuurlijk zelf een demonstratie organiseren. Vaak wordt een demonstratie georganiseerd door een studenten- of milieuorganisatie of door de vakbond.'

6. Stap naar de rechter

Mogelijke toelichting: 'In een democratie kunt u een bestuurder of een andere burger voor de rechter dagen als u met diegene in conflict bent. Onafhankelijke rechtspraak is belangrijk om te voorkomen dat mensen voor eigen rechter gaan spelen. U kunt de gang naar de rechter ook gebruiken als statement: u laat duidelijk zien dat u het ergens niet mee eens bent.'

7. Zet een burgerinitiatief op

Mogelijke toelichting: 'U kunt een eigen voorstel aan de Provinciale Staten voorleggen. Dit voorstel moet door de Staten in behandeling worden genomen als het voldoet aan bepaalde voorwaarden (zoals bijvoorbeeld een bepaald aantal handtekeningen).'

8. Vertoon burgerlijke ongehoorzaamheid

Mogelijke toelichting: 'U kunt besluiten om bewust, maar wel geweldloos, tegen de wet in te gaan om een politiek doel te bereiken.'

De situaties (kan worden aangevuld met provincie-specifieke situaties):

- A. U wilt uitgaan in [naam grote stad], maar de provincie heeft de nachtbus van uw woonplaats naar [naam stad] afgeschaft.
- B. U vindt dat de regels voor grote veehouderijen te streng zijn geworden.
- C. Er is een gevaarlijke provinciale weg voor uw huis.
- D. U vindt dat de provincie meer geld moet besteden aan cultuur.
- E. De provincie wil naast uw woonwijk een windmolenpark aanleggen en u bent bang voor geluidsoverlast.

DUUR

20–30 minuten

BENODIGDHEDEN

- Workshopleider
- Ruimte waar posters kunnen worden opgehangen
- Acht posters met op ieder een mogelijkheid om invloed uit te oefenen

Best practices

De in deze handleiding genoemde activiteiten dienen als handvatten voor een leuke invulling van de Dag van de Democratie. Op al deze activiteiten zijn natuurlijk variaties en aanvullingen mogelijk. Voorbeelden hiervan ziet u hieronder. Ook kunt u inspiratie opdoen bij evenementen als de Dag van het Onderwijs, het zomerfestival, Dag van de Hagenaar, de Uitmarkt en andere festivals.

BEST PRACTICES PROVINCIES

Provincie Noord-Holland

In Noord-Holland viel de viering van de Dag van de Democratie samen met de 'Open Monumentendagen'. De bezoekers van het provinciehuis werden uitgenodigd om een Statenvergadering na te spelen, met als onderwerp 'ganzen op Schiphol'.

Provincie Overijssel

Voorafgaand aan de Dag van de Democratie heeft de Jongerenraad van de provincie Overijssel samen met 'Jong Overijssel Doet Mee!' het evenement 'Democratie voor beginners' georganiseerd. Het doel van deze dag was om jongeren die nog niet mogen stemmen, kennis te laten maken met de verschillende manieren die er zijn om al wel je stem te laten horen en actief mee te doen met de democratie. Ruim 200 scholieren maakten kennis met leeftijdsgenoten die actief zijn bij o.a. vakbonden, jongerenafdelingen van politieke partijen, het LAKS, de nationale jongerenraad en de jongerenraad Overijssel. Ook maakten ze kennis met provinciale politici. De boodschap van de dag: Als je nog niet mag stemmen, kun je toch je stem laten horen in dit land!

Provincie Limburg

De Provincie Limburg greep de Dag van de Democratie aan om democratie onder de aandacht te brengen door een online dialoog te voeren over wat democratie voor Limburgers betekent. Dat deed de provincie onder andere met een online onderzoek naar de beleving van democratie onder Limburgers. De onderzoeksresultaten zijn te vinden op

www.democratielimburg.nl/onderzoek-democratie/

Daarnaast hebben ze quotes van Statenleden over democratie verzameld en – samen met die van Bekende Limburgers – gepubliceerd op een website: www.democratielimburg.nl. Op de site is tevens een Twitterfeed te zien met alle tweets over de dag van de democratie (dat wil zeggen de hashtags #dvdd en #dvddlimburg).

De dag zelf werd gepromoot via Facebook, Twitter en de app van Nu.nl.

BEST PRACTICES GEMEENTEN

Lelystad

In Lelystad was een divers programma van verschillende activiteiten, zoals speeddaten met het college, een politieke markt waarbij raadsleden van verschillende fracties aanwezig waren. Bijzonder was de grote aandacht voor de bewonersinitiatieven. De initiatiefnemers werden geïnterviewd. Ook was er een informatiepunt over de gemeentelijke begroting en zelfs een introductie cursus over de begroting verzorgd door ambtenaren. ProDemos zorgde voor de uitvoering van de workshop 'Hoe oefen ik invloed uit?'.

Schagen

In Schagen kwam minister Plasterk (BZK) persoonlijk langs om de Dag van de Democratie 2014 officieel te openen. Naast een toespraak van de minister konden de inwoners de Kennismarkt Burgerparticipatie bezoeken. Initiatiefnemers, politici en belangstellende burgers wisselden informatie en ervaringen uit over burger- en overheidsparticipatie. Inwoners konden speeddaten met politici, kinderen speelden een raadsvergadering na en via de ProDemos StickerStemWijzer dachten de bezoekers op een leuke en interactieve wijze na over de democratie.

Leeuwarden

In Leeuwarden werden burgers door politici met koffie en thee ontvangen in het raadscafé. In de workshop 'invloed uitoefenen' onderzocht men de verschillende mogelijkheden om politiek te handelen. Voor de mooiste plekjes van de gemeente was aandacht tijdens de stadswandeling en de Dag werd afgesloten met een film over politieke campagnevoering in een dictatuur.

Lisse

In Lisse begon de Dag van de Democratie met een speciaal welkom voor de nieuwe inwoners van de gemeente. Kinderen konden hun ideale speelplaats bouwen. Kunstenaars en andere creatievelingen presenteerden hun artistieke verbeelding van de democratie. Door o.a. een rondleiding door het gemeentehuis, een speeddatesessie met politici en

een film over de gemeenteraad kon men inzicht in en kennis van de lokale politiek vergaren.

Naarden

Behalve dat inwoners van Naarden op deze dag mee konden doen aan een speeddatesessie, een kennisquiz en een fotowedstrijd, konden mensen ook hun zegje doen op de lokale televisie, door in de Naardense 'Babbelbox' de zin af te maken 'als ik de burgemeester van Naarden zou zijn, dan ...'.

Ook een rondleiding door het stadhuis en het aandragen van ideeën en tips in de ideeënboom behoorden tot de mogelijkheden. Gedurende de hele dag was er een politieke markt, waar zowel informatie over politieke partijen als over buurtplatforms kon worden ingewonnen.

Tilburg

Tilburgse politici verzorgden al in de aanloop naar de Dag van de Democratie verschillende lessen op scholen in de stad. Ook debatteerde de Kinderadviesraad Tilburg in de week ervoor in het stadhuis. De Dag van de Democratie zelf werd gevuld met een zeer vol programma. Men kon luisteren naar de stadsdichter, deelnemen aan een debat, een spoedcursus lokale politiek volgen en leren hoe je politieke invloed uit kunt oefenen. Aan het eind van de dag werd er nog een speeddate sessie gehouden en konden mensen elkaar in kennis en weetjes overtreffen tijdens de Tilburg Quiz.

Tytsjerksteradiel

In Tytsjerksteradiel hield de gemeente op deze dag open huis door het organiseren van een politieke markt, een workshop invloed uitoefenen en het verzorgen van een rondleiding door het gemeentehuis. De mooiste democratiefoto werd beloond met een prijs en de jeugdige inwoners van de gemeente streeden om de meeste stemmen in de jeugdgemeenteraad. Eén van de hoogtepunten van de dag was een lezing door de Friese sportheld Foppe de Haan.

Dordrecht

In Dordrecht werd een 'Week van de Democratie' gehouden. Dordtse raadsleden trokken de wijk in met ideeënbussen waar inwoners hun 'Idee voor de raad' konden achterlaten. De bussen werden na een week weer opgehaald en in een veiling onder de raadsfracties verdeeld. In de week werd tevens met basisschoolklassen Democracy (www.prodemos.nl/democracity) gespeeld in de Raadzaal van het stadhuis. Veel kinderen droegen ook weer hun ideeën bij aan 'Idee voor de raad'. Uiteindelijk zijn meer dan 140 ideeën opgetekend waar raadsleden zich over hebben gebogen. Op de dag van de veiling waren er nog diverse andere activiteiten op het stadhuis, die zorgden voor leuke ontmoetingen tussen inwoners en raadsleden.

Rijswijk

In Rijswijk werd er op de Dag van de Democratie een verenigingenmarkt georganiseerd. Op deze markt was ook een 'tijdelijk stadhuis' te vinden in de vorm van een tent, waar bezoekers konden speeddaten met raadsleden. De vorm van de tent op een markt maakte het voor bezoekers makkelijk en laagdrempelig om een keer met hen in gesprek te gaan. Een aantal keer werd er ook een politieke bingo georganiseerd. Deze bingo werd geopend door de burgemeester, Michel Bezuijen, wat zorgde voor extra publiek.

Promotie

Op de volgende pagina's vindt u promotietips, en een standaard persbericht over de Dag van de Democratie.

Tips & tricks

- Promoot het evenement via sociale media zoals Facebook en Twitter. Gebruik ook de websites van de gemeente of provincie, plaatselijke kranten, radio en televisie, scholen, sport- en culturele verenigingen om het evenement te promoten. Vraag een fotograaf om foto's te maken die achteraf op de websites en in lokale en regionale kranten komen.
- Betrek (politieke) jongerenorganisaties bij het organiseren en uitvoeren van deze dag. Hetzelfde geldt voor de bibliotheek, sport-, dans- en muziekverenigingen. Vraag hen bijvoorbeeld een optreden te verzorgen om de dag meer flair te geven.
- Zorg dat het gemeente- of provinciehuis er uitnodigend uit ziet. Ook toevallige voorbijgangers moeten zin krijgen om te komen kijken wat er binnen allemaal gaande is. Denk aan ballonnen, koffie, posters, etc.
- Organiseer in het gemeente- of provinciehuis een politieke markt; geef politieke (jongeren)partijen de ruimte om kraampjes in te richten en zich te presenteren.
- Denk ook aan activiteiten voor kinderen. Inwoners kunnen dan met het hele gezin naar het gemeente- of provinciehuis komen. Zet bijvoorbeeld een luchtkussen op het stadhuisplein of huur iemand in die ballonfiguren maakt.
- Combineer de Dag van de Democratie met het promoten van de gemeente of provincie. Denk hierbij aan een rondvaart, fietstocht door de stad, passende decoratie en promotie van lokale verenigingen en ondernemers. De samenwerking tussen de verschillende partijen draagt bij aan een succesvolle dag.

LOGO

Dit is het logo van de Dag van de Democratie:

U kunt dit logo downloaden via www.prodemos.nl/doehetzelf.

VLAG

Om de zichtbaarheid van uw gemeente of provincie bij de deelname aan de Dag van de Democratie te vergroten hebben wij een vlag laten maken. U kunt de vlag bestellen via onze webshop:

<https://reserveren.prodemos.nl/webshop/publicaties/product/vlag-dag-van-de-democratie>

Publiciteit genereren

Hoe meer inwoners op 10 september naar de Dag van de Democratie komen, hoe beter. Maar hoe zorgt u voor zoveel mogelijk deelnemers? Hier vindt u verschillende manieren om de Dag te promoten.

PROMOTIETEAM

Stel een promotieteam samen dat de Dag van de Democratie gaat promoten in de gemeente of provincie. Zorg dat de samenstelling van het team gevarieerd is. Denk daarbij aan sleutelfiguren in wijken, studenten en raadsleden. Zo kunt u inspelen op verschillende doelgroepen.

Het promotieteam gaat op pad om inwoners uit te nodigen voor de Dag. Ze verspreiden flyers op verenigingen, scholen en huis-aan-huis om het evenement te promoten. Ook op de dag zelf wordt het team ingezet om inwoners te trekken. Ze nodigen mensen uit om even een kijkje te komen nemen in het gemeente- of provinciehuis.

(SOCIALE) MEDIA

Hoe meer aandacht er wordt besteed aan de Dag van de Democratie, hoe meer mensen erop af zullen komen. Maak daarom gebruik van lokale televisie, radio en kranten. Ook het gebruik van sociale media

biedt vele mogelijkheden om burgers te bereiken. U kunt sociale media niet alleen gebruiken om inwoners te informeren over de dag, ze kunnen ook worden ingezet om interactie tussen burgers en politici te creëren en burgers te laten participeren. U kunt bijvoorbeeld een poll plaatsen op Facebook of mensen via Twitter oproepen om mee te praten over democratie. Voorbeelden die ervoor kunnen zorgen dat burgers online gaan participeren, zoals via een Twitterfontein of het Twitterspreekuur, staan in deze handleiding beschreven.

HASHTAG #DVDD

Hashtags zijn labels die je aan je tweet kunt hangen om aan te geven dat het over een bepaald onderwerp gaat. Gebruik als het over de Dag van de Democratie gaat #dvdd. Met behulp van de zoekfunctie van Twitter kan iedereen op #dvdd zoeken en zo zien wat er in dit kader allemaal gebeurt.

SCHOLEN

Vraag scholen om aandacht te besteden aan de onderwerpen zoals democratie en het functioneren van hun eigen gemeente. In deze handleiding staan verschillende programma's en werkvormen die scholen kunnen behandelen in de les.

Conceptpersbericht

[Plaats, datum]

Zaterdag 9 september: Dag van de Democratie in [naam gemeenten]

Op zaterdag 9 september vieren we de internationale Dag van de Democratie. Ter gelegenheid hiervan organiseert de gemeente [naam gemeente] diverse activiteiten, onder de noemer 'Open politiek in [naam gemeente/provincie]. Zo kunnen bezoekers [activiteit 1], [activiteit 2].

Programma

[beschrijving programma]

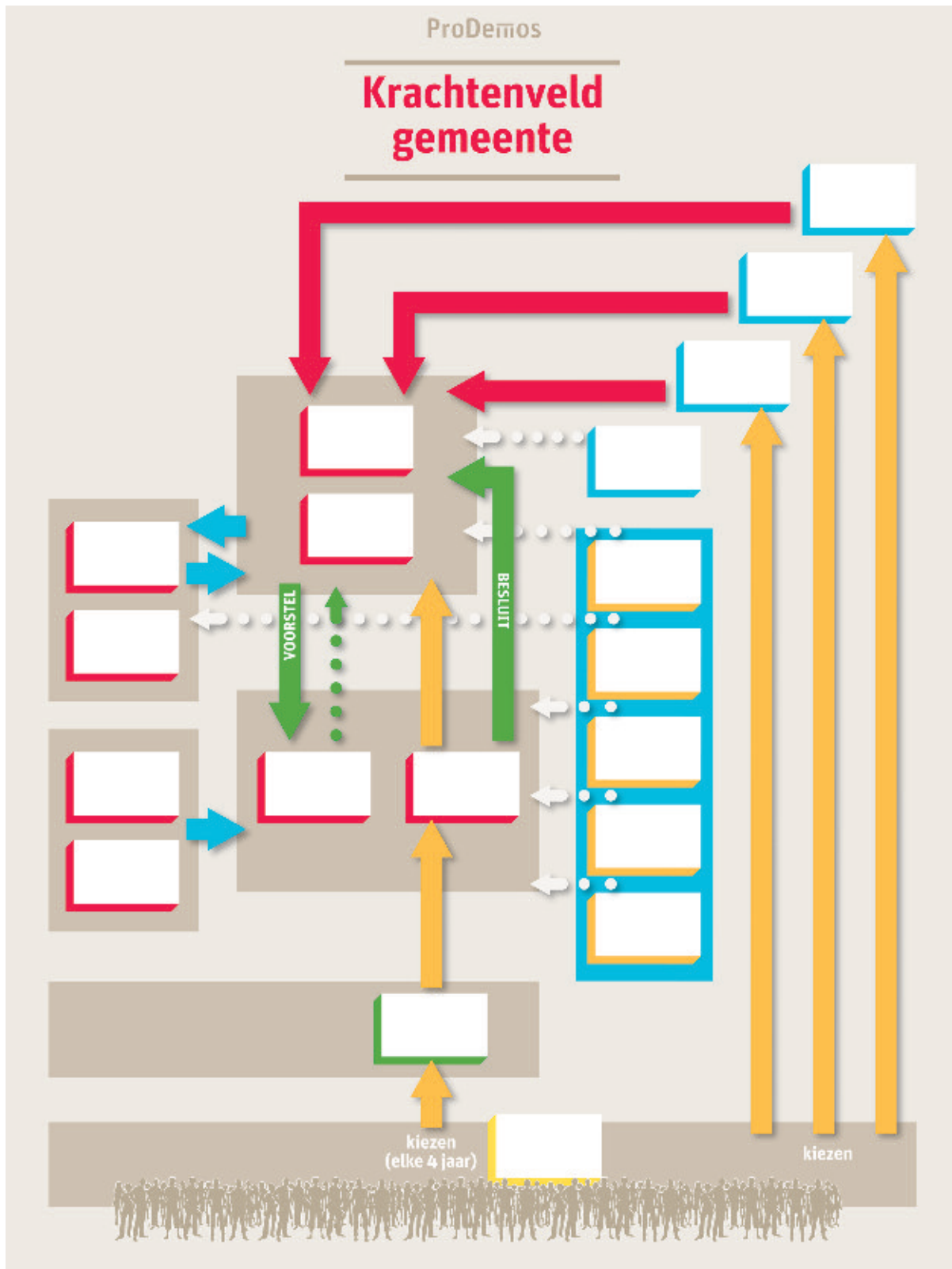
Dag van de Democratie

15 september is door de VN uitgeroepen tot de Internationale Dag van de Democratie. Sinds enkele jaren wordt er ook in Nederland aandacht besteed aan deze dag. Met één reden: mensen laten beseffen hoe belangrijk het is dat ze in vrijheid hun stem kunnen laten horen. Dit jaar vinden er in diverse gemeenten en provincies in heel Nederland activiteiten plaats op zaterdag 9 september om politiek dichterbij de inwoners te brengen.

Bijlagen

Krachtenveld gemeente

Antwoordmodel krachtenveld gemeente

